

MÜNDƏRİCAT

I kitab

XALQLARIN PSIXOLOGİYASI

Giriş. MÜASİR BƏRABƏRLİK İDEYALARI VƏ TARİXİN PSIXOLOJİ ƏSASLARI	10
---	----

Birinci bölmə

İRQLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

I fəsil. İRQLƏRİN RUHU	18
II fəsil. İRQLƏRİN XARAKTER DƏYİŞKƏNLİYİNİN HƏDDİ	28
III fəsil. İRQIN PSIXOLOJİ İYERARXİYASI.....	34
IV fəsil. FƏRD VƏ İRQLƏRİN MÜTƏRƏQQİ TƏBƏQƏLƏŞMƏSİ	44
V fəsil. TARİXİ İRQLƏRİN TƏŞƏKKÜLÜ	51

İkinci bölmə

İRQLƏRİN PSIXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ SİVİLİZASİYALARIN MÜXTƏLİF ÜNSÜRLƏRİNDƏ NECƏ AŞKAR OLUNUR

I fəsil. XALQLARIN TARİXİ ONLARIN XARAKTERİNİN NƏTİCƏSİDİR	60
II fəsil. SİVİLİZASİYALARIN MÜXTƏLİF ELEMENTLƏRİ XALQIN RUHUNUN ZAHİRİ TƏZAHÜRÜ KİMİ	77

III fəsil. TƏSİSATLAR, DİNLƏR VƏ DİLLƏRİN KÖKÜNDƏN DƏYİŞDİRİLMƏSİ	90
IV fəsil. İNCƏSƏNƏT KÖKÜNDƏN NECƏ DƏYİŞDİRİLİR	103

Üçüncü bölmə

İRQLƏRİN PSİXOLOJİ ƏLAMƏTLƏRİ NECƏ DƏYİŞİR

I fəsil. SİVİLİZASİYALARIN İNKİŞAFINDA İDEYALARIN ROLU	124
II fəsil. SİVİLİZASİYALARIN İNKİŞAFINDA DİNİ İNANCLARIN ROLU	140
III fəsil. SİVİLİZASİYALARIN İNKİŞAFINDA ŞƏXSİYYƏTLƏRİN ROLU	147

Dördüncü bölmə

İRQLƏRİN XARAKTERİNİN DAĞILMASI VƏ ONLARIN TƏNƏZZÜLÜ

I fəsil. SİVİLİZASİYALAR NECƏ SOLURLAR VƏ SÖNÜRLƏR.....	156
II fəsil. ÜMUMİ NƏTİCƏLƏR	166

II kitab

KÜTLƏ PSİXOLOGİYASI

Ön söz	172
Giriş. KÜTLƏ ERASI	176

Birinci bölmə

KÜTLƏNİN RUHU

I fəsil. KÜTLƏNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI. ONUN RUHİ BİRLİYİNİN PSİXOLOJİ QANUNU	186
---	-----

II fəsil. KÜTLƏNİN HİSSLƏRİ VƏ ƏXLAQI	197
III fəsil. KÜTLƏNİN İDEYALARI, MÜLAHİZƏLƏRİ VƏ TƏXƏYYÜLLƏRİ	221
IV fəsil. KÜTLƏNİN BÜTÜN MƏSLƏKİNİ İFADƏ EDƏN İNANC FORMALARI	233

İkinci bölmə

KÜTLƏNİN DÜŞÜNCƏSİ VƏ İNANCI

I fəsil. KÜTLƏNİN DÜŞÜNCƏ VƏ İNANCLARININ KƏNAR AMİLLƏRİ	240
II fəsil. KÜTLƏ DÜŞÜNCƏSİNİN BİRBAŞA AMİLLƏRİ	262
III fəsil. KÜTLƏ LİDERLƏRİ VƏ ONLARIN İNANDIRMA ÜSULLARI	277
IV fəsil. KÜTLƏNİN DÜŞÜNCƏ VƏ İNANCLARINDA QƏRARSIZLIĞIN SƏRHƏDLƏRİ	301

Üçüncü bölmə

***MÜXTƏLİF KÜTLƏ KATEQORİYALARININ
TƏSNİFATI VƏ TƏSVİRİ***

I fəsil. KÜTLƏNİN TƏSNİFATI.....	314
II fəsil. CİNAYƏTKAR KÜTLƏ	319
III fəsil. ANDLI İCLASÇILAR VƏ CİNAYƏT MƏHKƏMƏLƏRİ.....	325
IV fəsil. SEÇKİ KÜTLƏSİ.....	335
V fəsil. PARLAMENT YİĞİNCAQLARI	346

I kitab

**XALQLARIN
PSIXOLOGİYASI**

Giriş

MÜASİR BƏRABƏRLİK İDEYALARI VƏ TARİXİN PSIXOLOJİ ƏSASLARI

Bərabərlik ideyalarının təşəkkülü və inkişafı. – Onun doğurduğu nəticələr. – Baxın, onun tətbiqi nəyə gətirib çıxarıb. Onun kütlələrə hazırkı təsiri. – Bu əsərdə nəzərdə tutulmuş məsələlər. – Xalqların ümumi təkamülünün başlıca faktorlarının tədqiqi. – Bu təkamül təsisatlardanmı təşəkkül tapır? – Hər bir sivilizasiyanın elementləri özündə ayrılıqda götürülmüş hər bir xalqa xas olan təsisat, incəsənət, etiqad və bu kimi məlum psixoloji əsasları əks etdirirmi? – Tarixdə hadisənin əhəmiyyəti və dəyişilməz qanunlar. – Bəlli subyektdə irsi ideyaları dəyişdirməyin çətinliyi.

Xalqları idarə edən təsisatların ideyaları ən uzunmüddətli təkamülə məruz qalır. Çox astagəlliklə təşəkkül tapan bu ideyalar, elə tədricən də yoxa çıxır. Ağıllı zəkaların aşkar nöqsan kimi qəbul etdikləri həmin ideyalar, kütlə tərəfindən uzun zaman ərzində şəxsiz həqiqət kimi qəbul edilir və qara xalq kütləsinə öz təsirini göstərməkdə davam edir. Yeni ideyanı təlqin etmək nə qədər çətindir, köhnəsini aradan qaldırmaq da bir o qədər asan deyil. Bəşəriyyət ölü ideyalardan və ölü tanrılardan daim möhkəm yapışib, qopmaq bilmir.

İbtidai insan tarixinə aid olan və onun ruhi quruluşunun müxtəlifliyini və irsi qanunlarını əks etdirən cahil ideyalara qarşı şair və filosofların, insan və irqlərin bərabərlik ideyasını ortalığa atmasından, demək olar ki, əsr yarım vaxt keçib.

Kütlə üçün şirnikləndirici olan bu ideya onların ruhuna çox tezliklə hakim kəsildi və öz bəhrəsini də erkən verməyə başladı. O, köhnə cəmiyyətin əsaslarını sarsıtdı, ən qorxunc inqilablardan birinə gətirib çıxartdı və qərb dünyasında bir sıra güclü qıcolmalar doğurdu ki, onların sonu hələ də görünür.

Şübhəsiz, fərqləri və irqləri bir-birindən ayıran bəzi bərabərsizliklər o dərəcədə aşkar idi ki, uğrunda ciddi mübarizə apara biləsən. Lakin adamlar həmin bərabərsizlikləri yalnız verilən tərbiyənin nəticəsi hesab etdiklərindən, bütün insanların eyni cür ağıllı və xeyirxah doğulduqlarını, lakin sonradan onların müxtəlif təsisatlar tərəfindən korlandıqlarını düşünərək, çox tez sakitləşirdilər. Buna qarşılıq olan çox sadə vasitə var idi: təsisatlar qurmalı və bütün adamlara eyni tərbiyə verməli. Beləliklə, təsisatlar və maarifləndirmə, müasir demokratiyanın məşhur sehrli iksirinə – böyük prinsiplər üçün alçaldıcı olan bərabərsizlikləri aradan qaldıran, müasirliyin tək ilahi vasitəsinə çevrilmişdi.

Buna baxmayaraq, elmin ən yeni nailiyyətləri eqalitar nəzəriyyələrin əhəmiyyətsizliyini üzə çıxartdı və təsdiq etdi ki, keçmişdə insanlar və irqlər arasında yaradılan əqli uçurum, yalnız irsən toplanmışlarla, özü də tədricən dolduruyla bilər. Müasir psixologiya sərt təcrübə dərsləri ilə birlikdə göstərdi ki, məşhur şəxslər və məşhur xalqlardan ötrü uyğunlaşdırılmış tərbiyə sistemi və təsisatlar digərləri üçün çox ziyanlı ola bilər. Lakin özləri tərəfindən dünyada dövriyyəyə

buraxılmış ideyaların uydurma olduğuna əminlik yaran-
dıqda, filosoflar onları dövriyyədən çıxarmaq səlahiyyətinə
malik olurlar. Həmin ideyalar yatağından çıxmış çaya
bənzer, heç bir bənd onun qarşısını saxlaya bilməz, ideya da-
ğıcı, nəhəng və dəhşətli axın olaraq davam edər.

Və baxın, ideyalar necə məğlubedilməz gücə malikdir! Nə
bir psixoloq, nə bir mədəni dövlət insanı və xüsusilə də hər
hansı bir səyahətçi tapa bilməzsən ki, dünyanın altını üstünə
çevirmiş, Avropada nəhəng inqilablara gətirib çıxarmış və
Amerikada Cənub Ştatlarını Şimali Amerika İttifaqından
ayırmaq uğrunda qanlı müharibəyə sövq etmiş insanların
bərabərliyi anlayışının nə qədər yalançı, xəyali olduğunu
başa düşməsin; bizim təsisat və tərbiyənin ibtidai xalqlar
üçün nə qədər məhvedici olduğunu inkar etməyə heç kimin
mənəvi haqqı yoxdur. Bütün bunlarla yanaşı, bir adam da
tapa bilməzsən ki, – ən azı Fransada – hakimiyyətə gələndən
sonra ictimai rəyə qarşı çıxsın və ona müqavimət göstərə bil-
sin, bu tərbiyə və təsisatları bizim müstəmləkələrdəki yerli
əhali üçün də tələb etməsin. Bizim bərabərlik ideyasından
qaynaqlanan sistemlərin tətbiqi müstəmləkələri viran qoyur
və tədricən bütün müstəmləkələr acınacaqlı vəziyyətə dü-
şür. Lakin sistemin başlanğıc olaraq mənbəyini təşkil edən
prinsiplər, hələ də sarsılmaz olaraq qalmaqdadır.

Bununla belə, tənəzzüldən uzaq olan bərabərlik ideyası
hələ də genişlənməkdədir. Bu bərabərlik naminə sosializm
zərurətə çevrilib, görünür, o, yaxın gələcəkdə Qərbin əksər
xalqlarını öz köləsinə çevirəcək, onların xoşbəxtliyini təmin
etmək üçün çalışacaq. Onun adı ilə müasir qadın özünə
kişilərlə bərabər hüquq və eyni tərbiyə tələb edir.

Bu, bərabərlik prinsiplərinin gətirdiyi siyasi və sosial çevrilişlər və bundan sonra onun doğuracağı daha mühüm dəyişikliklər, kütləni heç də qayğılandırmır, dövlət adamlarının siyasi ömrü isə o qədər qısaadır ki, onlar bundan narahat belə, olmurlar. Bununla belə, müasirliyin baş hakimi – ictimai rəydir və ona riayət etməmək mümkünsüzdür.

Hər hansı bir ideyanın sosial əhəmiyyətini müəyyən etmək üçün zəkalar üzərində hökmranlıq edən gücdən yaxşı ölçü meyarı yoxdur. Onda olan həqiqət və yalan payı yalnız fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən maraq doğura bilər. Nə vaxt ki, həqiqi və yaxud yanlış ideya kütlə üçün hissə çevrilir, bu zaman ondan törəyən nəticələr də tədricən ortaya çıxır.

Beləliklə, maarifçilik və təsisatların köməyilə, bərabərliklə bağlı müasir arzuların həyata keçirilməsinə başlamaq lazımdır. Onların yardımını ilə biz ədalətsiz təbiət qanunlarını təshih etməklə Martinika, Qvadelupa və Seneqaldan olan zəncilərin, Əlcəzairdən olan ərəblərin və nəhayət, asiyalıların beyinlərini oxşar formaya salmağa cəhd edirik. Əlbəttə, bu, tamamilə həyata keçməyən xülyadır, elə indiyədək bəşəriyyətin əsas məşğuliyyəti də xəyalların arxasınca qaçmaqdan ibarət olub. Müasir insan, əcdadlarının tabe olduqları qanundan boyun qaçıra bilməz.

Mən, başqa bir yerdə avropalılar tərəfindən primitiv xalqlar arasında aparılan tərbiyə və təsisatların hansı acınacaqlı nəticələrə gətirib çıxardığını göstərmişəm. Eləcə də qadınların müasir təhsil nəticələrini izah etmişəm və həmin deyilənlərə burada yenidən qayıtmaq istəmirəm. Bu əsərdə bizim öyrənməyi qəsd etdiyimiz məsələlər daha ümumi xarakterdə olacaq. Müfəssəlliyi bir kənara qoyub və yaxud təfsilatla yalnız ifadə olunmuş prinsipləri təsdiq etmək

üçün lazım olan qədər toxunmaqla, mən, tarixi irqlərin əmələ gəlməsini və mənəvi sistemlərini, yəni müəyyən tarixi zamanlarda təsadüfi işğallar, mühacirət və siyasi dəyişikliklər nəticəsində süni irqlərin formalaşmasını tədqiq edəcəyəm və onların tarixinin elə bu mənəvi sistemin nəticəsi olaraq ortaya çıxmasını sübut etməyə çalışacağam. Mən irqlərin möhkəmlik dərəcəsi və xarakter dəyişikliyi müəyyən edəcək, eləcə də fərdlərin və xalqların bərabərliyə nə qədər meyilli olduqlarını və yaxud əksinə, bir-birindən niyə daha çox fərqlənməyə cəhd etdiklərini öyrənməyə səy göstərəcəyəm. Sivilizasiyanın təşəkkül elementləri (incəsənət, təsisat və etiqad) onu əmələ gətirir, bilavasitə irqi ruhun məhsuludur və buna görə də onlar bir xalqdan digərinə keçə bilmir. Müəyyən edəcəyəm ki, öhdəsindən gəlinə bilməyən qüvvələrin təsirindən sivilizasiyalar tutqunlaşır və sonda da sönürlər. Bax, Şərqi sivilizasiyaları haqqında əsərlərimdə dəfələrlə müzakirə etdiyim məsələlər bunlardır. Bu kiçik cildə onların qısa sintezi kimi baxmaq lazımdır.

Müxtəlif ölkələrə uzun sürən səyahətlərdən sonra mənə də yaranan ən parlaq təəssürat ondan ibarət oldu ki, hər bir xalq anatomik xüsusiyyətləri ilə bərabər, həm də dayanıqlı mənəvi quruluşa malikdir və elə buradan da onun hissləri, düşüncələri, təsisatları, etiqad və incəsənəti təşəkkül tapır. Tokvil və digər görkəmli mütəfəkkirlər, xalqların təsisatlarında onların inkişafının səbəblərini tapmağı düşünürdülər. Mən isə tam əksini düşünürəm və ümid edirəm ki, elə Tokvilin tədqiq etdiyi ölkələrin nümunəsində təsisatların sivilizasiyaların inkişafına olduqca zəif təsir göstərdiyini sübut edə biləcəyəm. Onlar daha çox nəticədir, çox nadir hallarda səbəb ola bilərlər.